

מצות תשובה

הרב מיכאל הרשקוביץ, רב הישוב נריה

מוקדש לכבוד ידידי מורנו הרב יונה דברת שליט"א
לרגל הגיעו לגבורות וליובל רבנותו, בידידות והערכה

בספר דברים פרק ל' אנו קוראים:

והיָה כִּי יָבֹאוּ עֲלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֶיךָ וְהִשְׁבַּחְתָּ אֶל לְבַבְךָ בְּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִדִּיחָךָ ד' אֱלֹהֶיךָ שְׁמָה: וְשַׁבְתָּ עַד ד' אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְּקִלּוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם אֹתָהּ וּבִנְיָה בְּכָל לְבַבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ: וְשָׁב ד' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶךָ וְשָׁב וְקִבַּצְךָ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפִּיצְךָ ד' אֱלֹהֶיךָ שְׁמָה: אִם יִהְיֶה נִדְחָךָ בְּקִצֵּה הַשָּׁמַיִם מִשָּׁם יִקְבְּצֶךָ ד' אֱלֹהֶיךָ וּמִשָּׁם יִקְחֶךָ: וְהִבִּיאֶךָ ד' אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יֵרְשׁוּ אֲבֹתֶיךָ וִירְשִׁתָּהּ וְהִיטְבָה וְהִרְבָּה מְאֹדְךָ: וּמֵל ד' אֱלֹהֶיךָ אֶת לְבַבְךָ וְאֶת לֵבב זִרְעֶךָ לְאַהֲבָה אֶת ד' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבַבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ לְמַעַן חַיֶּיךָ: ... כִּי הַמְצִוָּה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם לֹא נִפְלְאת הוּא מִמֶּךָ וְלֹא רַחֲקָה הוּא: לֹא בְּשָׁמַיִם הוּא לֵאמֹר מִי יַעֲלֶה לָנוּ הַשָּׁמַיְמָה וְיִקְחֶךָ לָנוּ וְיִשְׁמַעְנוּ אֹתָהּ וְנַעֲשֶׂנָה: וְלֹא מֵעַבְר לָיִם הוּא לֵאמֹר מִי יַעֲבֹר לָנוּ אֶל עֵבֶר הַיָּם וְיִקְחֶךָ לָנוּ וְיִשְׁמַעְנוּ אֹתָהּ וְנַעֲשֶׂנָה כִּי קָרוֹב אֵלֶיךָ הַדָּבָר מְאֹד בְּפִיךָ וּבְלִבְבְךָ לַעֲשׂוֹתוֹ:

הרמב"ן בפירושו לפסוק י' פירש:

"וטעם כי המצוה הזאת - על כל התורה כולה. והנכון, כי על כל התורה יאמר (לעיל ה, א) כל המצוה אשר אנכי מצוה היום", אבל "המצוה הזאת" על התשובה הנזכרת, כי והשבות אל לבבך (בפסוק א) ושבת עד ה' אלהיך (בפסוק ב) מצוה שיצוה אותנו לעשות כן. ונאמרה בלשון הבינוני לרמוז בהבטחה כי עתיד הדבר להיות כן. והטעם, לאמר כי אם יהיה נדחך בקצה השמים ואתה ביד העמים תוכל לשוב אל ה' ולעשות ככל אשר אנכי מצוה היום, כי אין הדבר נפלא ורחוק ממך אבל קרוב אליך מאד לעשותו בכל עת ובכל מקום: וזה טעם בפ"ך ובלבבך לעשותו - שיתודו את עונם ואת עון אבותם בפיהם, וישבו בלבם אל ה', ויקבלו עליהם היום התורה לעשותה לדורות כאשר הזכיר (לעיל פסוק ב) אתה ובניך בכל לבבך - כמו שפירשתי (שם)."

והיינו שאף שמדברי מדרש דברים רבה (ח, ב) נראה שמפרש ש"המצוה הזאת" פירושו כל התורה, מפרש הרמב"ן לאור דיוקו בלשון המקרא, שבמצות התשובה מקרא זה עוסק. וכך פירשו אף הספורנו והאברבנאל שם.

ויש להעיר על דברי הרמב"ן שכתב שנאמרה מצות התשובה שבספר דברים בלשון הבינוני לרמוז בהבטחה כי עתיד הדבר להיות כן. ולכאורה אם לא נאמרה בלשון ציווי לשוב בתשובה, מהו מקור החיוב לכך?

החיד"א (יעיר און, מדבר קדמות, מערכת ת אות טו"ב) הקשה, שמכיון שנצטוינו לשוב בתשובה אם כן כל לאוין שבתורה חשובים לאוין הניתקים לעשה דתשובה ולעשה דווידוי, ולמה לוקין עליהם, שהרי לאו הניתק לעשה אין לוקין עליו!

הרמב"ם ביד החזקה בראש הלכות תשובה כתב:

"כל מצות שבתורה בין עשה בין לא תעשה אם עבר אדם על אחת מהן בין בזדון בין בשגגה כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתוודות לפני האל ברוך הוא, שנאמר איש או אשה כי יעשו וגו' והתודו את חטאתם אשר עשו, זה וידוי דברים, וידוי זה מצות עשה, כיצד מתוודין אומר אנא השם חטאתי עויתי פשעתי לפניך ועשיתי כך וכך והרי נחמתי ובושתי במעשי ולעולם איני חוזר לדבר זה, וזהו עיקרו של וידוי".

ובדבריו לא הזכיר מצות תשובה כחיוב, אלא כתב שכשישוב מחטאו חייב להתוודות.

וכבר דייק בדבריו במנחת חינוך במצוה שסד וזו לשונו:

"מבואר בדבריו דאין התשובה מצות עשה, דלא כתב מצות עשה שיעשה תשובה, רק אם בא לעשות, מצות עשה שיתוודה בפיו, וכן נראה מלשון הרב המחבר (ספ"ח החינוך). א"כ אם לא עשה תשובה אין לו עונש כלל על מה שלא עשה תשובה, רק על העבירה שעבר. וא"כ בעשה תשובה ולא התודה אין לו עונש על הוידוי, מכל שכן מאם לא עשה תשובה כלל דאין לו עונש, ומה איכפת בעשה ולא התודה בפה. א"כ אינה מצוה מחויבת כלל, ושפיר נוכל לומר דאפילו בלא וידוי נתכפר על העבירה שעשה, רק לא קיים העשה דוידוי. וגם נראה דלא שייך כלל לומר דלא קיים העשה, רק כיון דתשובה אינה מצוה כמו שכתבנו, א"כ מצות עשה זו הוי כהרבה מצוות מהתרי"ג שכתב הרמב"ם בספר המצוות שאינן מצווה לעשות או לא לעשות, רק העשייה על תואר כך וכך נחשבת מצווה, כמו גירושין (עשה רכב) וטוען ונטען (עשה רמו)... דדיני המצוה אם יעשה כך יהיה כך הוי מצוה, הכא נמי דהתורה אמרה אם יעשה תשובה יהיה על תואר כך להתוודות וכדומה, ולפרוט, ובכך תשובתו מקובלת, וזה הוי מתרי"ג מצוות, אבל אינו מבטל כלל שום מצוה אם אינו עושה תשובה, או בעשה ולא התודה לא שייך כלל לומר דביטל מצות עשה או לא קיים".

והיינו שמפרש שסובר הרמב"ם שמצוות תשובה ויודוי אינן מצוות חיוביות, אלא שאם רצה לקיים אמרה תורה שיקיימן בדרך זו וכמו במצות גירושין.

וכעין זה נראה שדייק בדעת הרמב"ם גם מרן הרב זצ"ל בספר משפט כהן סימן קכח, וכתב שלפי זה שוב לא קשה קושיית החיד"א שכן לדעת הרמב"ם, אומר הוא, אין מצות תשובה מצות עשה, ואף מצות ויודוי אינה חשובה מצות עשה המנתקת את הלאו, משום שאף היא אינה באה אלא לאחר תשובה. והוסיף עוד וכתב שבזה מתורצת קושיה נוספת שהקשו המפרשים בסוף יומא (דף פו, ב) על המימרא: "גדולה תשובה שדוחה ל"ת שבתורה" - ששאלו מה חידוש יש בכך, שהרי כל עשה דוחה ל"ת? וכתב שלדבריו אף זה מתורץ, משום שתשובה אינה מ"ע, כי אם עצה טובה מאת אבינו שבשמים שידו פשוטה לקבל שבים, ואם כן יש חידוש בכך שאפילו הכי דוחה ל"ת שבתורה. ועוד הוסיף מרן הרב זצ"ל ופירש בכך את דרכו של הרמב"ם בספר המצוות, שלא מנה בו חיוב תשובה, אלא מצות ויודוי בלבד.

אלא שלאור מה שפירשו הם בדעת הרמב"ם, לכאורה יש לעיין בדעת הרמב"ן שאינו משיג בזה על הרמב"ם שלא מנה מצות תשובה בספר המצוות, שכן בפשטות נראה מתוך כך שמודה לו, ומאידך מפורש כתב בפירושו שבספר דברים הנ"ל, שמצווים אנו על התשובה.

ועוד יש להעיר שמפרשת אשם גזלות שבספר במדבר (פרק ה), שהיא הינה המקור למצות ויודוי, מוכח בפשטות שוידוי הינו מצוה חיובית, שהרי בלעדיו אי אפשר לקיים חיוב אשם גזלות שהוא בפשטות חיוב.

ואכן הרמב"ם בספר המצוות מ"ע עג פתח וכתב כעין דבריו ביד החזקה הנ"ל:
 "היא שציונו להתודות על העונות והחטאים שחטאנו לפני האל ולאמר אותם עם התשובה..."

ואולם בהמשך דבריו שם כתב:

"הנה נתבאר לך שכל מיני העוונות הגדולים והקטנים ואפילו מצות עשה, חייבין להתודות עליהן... הנה נתבאר לך מה שזכרנוהו כי הוידוי חובה בפני עצמה, וחובה לחוטא על כל חטא שחטא בין בארץ בין בחוצה לארץ בין הביא קרבן בין לא הביא קרבן, חייב להתודות, כמו שאמר והתודו את חטאתם".

ומוכח מדבריו אלו האחרונים שסובר **שחייב** החוטא להתודות, ומוכח שזוהי אף כוונתו בתחילת דבריו שהיא כאמור מעין מה שכתב ביד החזקה. והיינו בפשטות לכאורה שלא כמו שפירש המנחת חינוך בדעתו לגבי גדרה של מצות ויודוי. וכמו כן מכיוון שמצות ויודוי הינה חובה ואינה אלא כשיעשה תשובה, כפי שהטעים בדבריו, מוכח בפשטות שאף תשובה הינה חובה. כדבריו אלו של הרמב"ם בספר

המצוות כתב גם החינוך במצוה שסד. וכך מוכח בפשטות מדברי הרמב"ם שבסוף ההלכה הנ"ל שביד החזקה, שכתב:

"וכן בעלי חטאות ואשמות בעת שמביאין קרבנותיהן על שגגתן או על זדונן אין מתכפר להן בקרבנם עד שיעשו תשובה, ויתודו וידוי דברים שנאמר והתודה אשר חטא עליה, וכן כל מחוייבי מיתות בית דין ומחוייבי מלקות אין מתכפר להן במיתתן או בלקייתן עד שיעשו תשובה ויתודו, וכן החובל בחבירו והמזיק ממונו אף על פי ששילם לו מה שהוא חייב לו אינו מתכפר עד שיתודה וישוב מלעשות כזה לעולם שנאמר מכל חטאות האדם".

מפורש בדבריו שהכפרה תלויה היא בתשובה וידוי.

אלא שלפי זה טעונה לשון הרמב"ם שבראש הלכות תשובה ובראש מצות וידוי שבספר המצוות הסבר, שכן הוא כאמור נמנע מלציין בדבריו שחייב החוטא לשוב בתשובה, ואף לא מנה מצות תשובה במניין המצוות שלו.

והנראה בפשטות, שפשוט הוא ומובן מאליו שחייב הוא החוטא לשוב בלבו, להתחרט על חטאו ולקבל עליו שלא יחטא עוד, ואין צורך לצוות על כך, שהרי חובת היותו של אדם צדיק ולא רשע, נובעת מכלל חיוב קיומן של מצוות התורה וההליכה בדרכה. "את הברכה אשר תשמעו אל מצות ד' א-להיכם אשר אנכי מצוה אתכם היום" (דברים יא כח). ואין צורך לבאר שכשחטא חייב הוא לשוב לדרך הישר ולכפר על חטאיו. ומשום כך אין קושי בפירושו הרמב"ן מהו מקור החיוב, שכן די בכך שתלמדנו תורה אפשרות לתשובה, כדי שהחיוב לכך יהא מובן מאליו. ומשום כך לא הוצרך הרמב"ם לציין חיוב זה של תשובה בלבו, משום שהוא מובן מאליו. וכמו כן מחוור למה לא מנה הרמב"ם חיוב זה במניין המצוות, שהרי תהא בכך כפילות מיותרת, וכטעם שאין מונים מצוות כלליות במניין המצוות. ומטעם זה אף הרמב"ן לא השיג על הרמב"ם, שכן אף הוא סובר שאף שחייבים אנו בתשובה מכל מקום אין למנותה במניין המצוות. אכן מצות וידוי יש למנות ויש לציין חיובה, שהרי חיובה המיוחד לפרטיה אינו נובע מאליו מכלל חיוביה של תורה. לכן אין קושי במה שצוין בכותרת להלכות תשובה של הרמב"ם: "מצות עשה אחת, והוא שישוב החוטא מחטאו ויתודה", למרות שבהלכות עצמן לא ציין חיוב תשובה.

ובכך יש לישוב גם את קושייתו של החיד"א. שכן מכיוון שחיוב זה כללי הוא, ואינו מיוחד ללאו זה או אחר, אין זה דומה לכל לאו הניתק לעשה, וכסברא שכתב מרן הרב זצ"ל בראש תשובתו במשפט כהן שם, שפירש שכאשר סמכה תורה עשה ללאו גילתה בכך שבאה לנתקו, מה שאין כן כשהעשה הוא כללי ואינו מיוחד ללאו, ולכן אין זה לאו הניתק לעשה. ומכיוון שאף מצות וידוי תלויה בתשובה ובאה להשלימה, אף היא אינה מנתקת לאוין שבתורה.

ואפשר שלאור זאת יש לעיין גם בקושיה שהביא מרן הרב זצ"ל משם המפרשים, על דברי הגמרא ביומא: "גדולה תשובה שדוחה לא תעשה שבתורה", ששאלו מה רבותא יש בכך. שכן אפשר שדווקא במצות עשה מפורשת יש לומר שגזרת הכתוב היא שתדחה לאו, מה שאין כן במצוה שלא נתפרש חיובה אלא נלמד מכלל חיוביה של תורה, והרבותא היא שאף חיוב זה שאינו מפורש, מכל מקום בשל גדולתו דוחה ל"ת שבתורה. וצריך עיון.

מהשבה

